

Anna Kowalińska

Żydowskie szkolnictwo średnie w Częstochowie w latach 1918-1939

Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika 23,
453-465

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Anna KOWALIŃSKA

Żydowskie szkolnictwo średnie w Częstochowie w latach 1918–1939

Słowa kluczowe: szkolnictwo żydowskie, szkolnictwo średnie, Częstochowa, historia szkolnictwa.

Wstęp

Częstochowa lat międzywojennych była miastem wielokulturowym i wielo-
wyznaniowym. Szczególnie widoczną w Częstochowie grupę narodową i wy-
znaniową stanowili Żydzi, najczęściej wyznawcy religii mojżeszowej, którzy
stanowili ponad 20% ludności Częstochowy¹.

Tabela 1. Ludność żydowska na tle ludności polskiej w Częstochowie w II Rzeczypospolitej

Rok	Ogółem ludność	Polacy		Żydzi		Pozostali	
		Liczba bezwzgl.	%	Liczba bezwzgl.	%	Liczba bezwzgl.	%
1921	80 473	55 555	69,1	24 111	30,0	807	0,9
1925	83 329	61 143	73,4	21 576	25,9	610	0,7
1930	115 877	91 250	78,8	23 927	20,7	700	0,5
1931	117 558	89 997	76,5	26 507	22,5	1 084	1,0
1935	127 504	99 140	77,8	27 162	21,3	1 202	0,9
1939	137 623	107 875	78,4	28 486	20,7	1 262	0,9

Źródło: H. Dominiczak, *Częstochowa i jej mieszkańcy 1919–39*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, t. 3, red. R. Szwed, Częstochowa 2006, s. 49.

¹ H. Dominiczak, *Częstochowa i jej mieszkańcy 1919–39*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i klasztoru jasnogórskiego*, red. R. Szwed, Częstochowa 2006, t. 3, s. 46; W. Palus, *Spoleczeństwo Częstochowy w świetle międzywojennych spisów powszechnych. Zarys problemu*, [w:] *Spoleczeństwo Częstochowy w latach 1918–1939*, Częstochowa 1997, s. 17.

Społeczność żydowska aktywnie uczestniczyła w życiu miasta, nie tylko tworząc nowe zakłady przemysłowe czy drobne zakłady rzemieślnicze i handlowe, ale działając w partiach politycznych, organizacjach kulturalnych, społecznych i oświatowych. W niniejszym artykule zostanie przedstawiony tylko wycinek ich rozległej działalności oświatowej, mianowicie instytucjonalne szkolnictwo średnie².

Rozwój szkolnictwa żydowskiego w okresie międzywojennym był możliwy dzięki prawu mniejszości narodowych do otwierania własnych szkół³. Szkoły te, zakładane i prowadzone przez organizacje mniejszości narodowych, podlegały nadzorowi Ministerstwa Wyznań i Oświecenia Publicznego. Zarówno dyrektor, kadra pedagogiczna, jak i plany nauczania, także musiały być zaakceptowane przez MWRiOP. Placówki oświatowe mogły ubiegać się o subwencję z budżetu państwa, jednak przepis ten praktycznie był martwy. Nieliczne fundusze, jakie otrzymywały szkoły wyznaniowe, zwłaszcza żydowskie, były przyznawane okazjonalnie i w bardzo małych kwotach. Do pełnej realizacji postanowień zawartych w traktacie wersalskim i konstytucji marcowej nigdy nie doszło⁴.

1. Szkoły zawodowe

Szkolnictwo zawodowe podlegało Sekcji Szkolnictwa Zawodowego w Departamencie Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Po 1918 r. rozwój szkół zawodowych został uzależniony od warunków lokalnych. Władze państwowe odpowiedzialne były za realizację programów i utrzymanie nauczycieli, natomiast za pozostałe wydatki odpowiedzialność ponosiły władze samorządowe (zapewnienie lokalu, wyposażenie szkoły i koszty utrzymania). Szkoły zawodowe dzieliły się na 6 grup: techniczne, rzemieślniczo-przemysłowe, mistrzowskie, handlowe, rolnicze, żeńskie szkoły przemysłowe oraz gospodarcze. Kształcenie dziewcząt podlegało odrębnym przepisom oświatowym.

W okresie międzywojennym instytucjonalnie funkcjonowały trzy żydowskie szkoły zawodowe. Dwie przeznaczone były dla młodzieży męskiej, jedna dla żeńskiej. Pierwsza żydowska szkoła zawodowa powstała w 1898 r. Została założona przez Gminę Żydowską, a inicjatorami jej powstania byli Henryk i Józef Markusfeldowie. Pierwszym kierownikiem został Schreiber, kolejnymi Jelic i Gewircman⁵.

² Funkcjonowały także różnego rodzaju kursy zawodowe, ale nie były one prowadzone przez szkoły.

³ Prawo to zapewniał traktat mniejszościowy podpisany przez Polskę w Wersalu oraz Konstytucja z dnia 17 marca 1921. Dz.U. RP 1920, nr 110, poz. 728; Dz.U. RP 1921, nr 44, poz. 267. Por. Fałęcki, *Niemieckie szkolnictwo mniejszościowe na Górnym Śląsku w latach 1922–1939*, Katowice – Kraków 1970, s. 25–27.

⁴ R. Żebrowski, Z. Borzymińska, *Po-lin. Kultura Żydów Polskich w XX wieku*, Warszawa 1993.

⁵ K. Rędziński, *Szkolnictwo żydowskie w Częstochowie w latach 1886–1914*, [w:] *Edukacja w społeczeństwie wielokulturowym*, red. K. Rędziński, „Pedagogika”, t. 13, „Prace Naukowe Akademii im. J. Długosza”, Częstochowa 2004, s. 39.

Szkoła Rzemieślniczo-Przemysłowa znajdowała się przy ul. Garncarskiej 8. Posiadała 3 oddziały – ślusarsko-mechaniczny, stolarski i elektrotechniczny. Uczyło 15 nauczycieli w 5 klasach. Większość młodzieży była wyznania mojżeszowego, chociaż do 1934 r. 10% uczniów było chrześcijanami⁶. Statystykę za lata 1932–1934 przedstawia poniższa tabela:

Tabela 2. Liczba uczniów i absolwentów w Żydowskiej Szkole Rzemieślniczo-Przemysłowej w latach 1932–1934

Rok szkolny	1932/33	1933/34	1934/35
Liczba uczniów	94	96	98
Liczba absolwentów	24	19	—

Źródło: Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta miasta Częstochowy, sygn. 8098.

W latach 1928–1934 szkołę opuściło 88 absolwentów, w tym 67 ślusarzy, 9 stolarzy i 12 elektrotechników⁷. Szkoła ta utrzymywana była częściowo przez Radę Miejską, Częstochowską Gminę Izraelską (9500 mk), czesne opłacane przez uczniów (1500 mk) i z wpływów z gotowych wyrobów i zamówień (10 tys. mk). Dodatkowo kasę szkoły zasilaly dochody z koncertów i kinematografu, a także subsydium Towarzystwa ICA z Paryża, w wysokości 20 tys. mk. Wszystkie te kwoty nie pokrywały jednak zapotrzebowania, które kształtowało się w wysokości 55 tys. mk. Szkoła, podobnie jak inne, borykała się z ciągłym deficytem.

Nauczyciele uczący w Prywatnej Szkole Rzemiosł to: Stanisław Przysukier – dyrektor, Bronisława Blumenfelt, fabrykant Franciszek Freilich, dr Guttman, Józef Messer, Abram Rozenwajn, Mesjasz Sołtysiak, Józef Sukonnik, Bronisław Szumacher, Abram Wilhelm⁸.

W 1922 r. przy szkole rzemiosł została otwarta Prywatna Szkoła Doksztalająca dla Terminatorów Stowarzyszenia Rzemieślniczego Żydowskiego. Uczniowie wstępowali do klasy przygotowawczej, a nauka trwała trzy lata. W szkole dla terminatorów uczniowie mogli uczyć się zawodów takich, jak: ślusarz, zegarmistrz, grawer, blacharz, kotlarz, pracownik branży spożywczej, odzieżowej, grafik czy handlowiec. Wszystkich zawodów było 18⁹. Z dostępnych danych

⁶ APCz, Akta miasta Częstochowy, sygn. 8098.

⁷ B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i w regionie Częstochowskim w latach 1918–1990*, Częstochowa 1998, s. 134.

⁸ Z. Grządzielski, *Z problemów opieki i kształcenia młodzieży żydowskiej w Częstochowie w latach 1912–1939*, [w:] *Z dziejów Żydów w Częstochowie*, red. Z. Jakubowski, Częstochowa 2002, s. 55.

⁹ M. Pawlina-Meducka, *Szkolnictwo żydowskie w Częstochowie (1918–1939) i jego uwarunkowania*, [w:] *Idea wielokulturowości w edukacji*, red. K. Rędziński, B. Snoch i J. Żuraw, „Pedagogika” t. 12, „Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej”, Częstochowa 2003, s. 33; APCz, Akta miasta Częstochowy (dalej: akta miasta), sygn. 8044.

wynika, że najwięcej uczniów było w roku szkolnym 1930/1931 – aż 260, najmniej w 1933/1934 – 222¹⁰.

Tabela 3. Uczniowie i absolwenci kursów dokształcających przy Szkole Rzemiosł w latach 1928–1933

Rok szkolny	1928/29	1929/30	1930/31	1931/32	1932/33	1933/34
Liczba uczniów	230	240	260	235	224	222
Liczba absolwentów	18	14	22	33	24	—

Źródło: Archiwum Państwowe w Częstochowie, Akta miasta Częstochowy, sygn. 8138.

Nauczycielami uczącymi w Szkole dla Terminatorów – Żydów – byli: inż. Stanisław Przysukier – dyrektor, Franciszek Fabrykant – starszy wykładowca, Mojżesz Szczukacz – szkoła powszechna, Bronisława Blumenfelt – szkoła powszechna, Bronisława Lejzerowicz – szkoła powszechna, Józef Messer – szkoła powszechna, Isaak Messer – szkoła powszechna, Władysław Markowicz, Bronisław Szumacher – uniwersytet, Teresa Żytnicka – szkoła powszechna, Wilhelm Margulies – szkoła powszechna. W 1934 r. kierownik szkoły zarabiał 250 zł miesięcznie, natomiast nauczyciele przedmiotów po 12,50 za godzinę, bez względu na wykładany przedmiot i wykształcenie¹¹.

Od 15 października 1930 r. w Częstochowie funkcjonowała także Szkoła Dokształcająca Zawodowa dla Terminatorek Związku Zawodowego Rzemieślników – Żydów. Mieściła się przy ul. Wilsona 18, w lokalu szkoły powszechnej nr 15. Była szkołą dla dziewcząt pracujących w różnych zawodach, przeważnie jednak w krawieckim. W roku szkolnym 1932/1933 naukę pobierało 187 uczennic, rok później 169, a w roku szkolnym 1934/1935 – 183 uczennice. Nauczało 9 nauczycieli w 4 klasach: Estera Awnerówna – dyrektorka, Chana Ajzykiewiczówna, Maria Ebeusztajnówna, Sara Gutmacherówna, Rywka Kajzerówna, Anna Lerenówna, Wolf Margulies – rabin, Estera Waterberżanka, Jadwiga Broniatowska – mistrzyni krawiectwa. W 1939 r. uczyły ponadto Janina Folta, Irena Hüttner, dr Racha Szaffer i Mojżesz Szczekacz. W 1932 r. wszystkie nauczycielki posiadały pełne kwalifikacje nauczycielskie¹².

2. Szkoły średnie ogólnokształcące

W 1917 r. zostało powołane do życia Towarzystwo Żydowskich Szkół Średnich. Na jego czele stanął Henryk Markusfeld, przemysłowiec, działacz filantropijny i społeczny. Pozostali członkowie towarzystwa to: Natan Gerichter, Samu-

¹⁰ APCz, Akta miasta, sygn. 8138, dane za lata 1928–1934.

¹¹ APCz, Akta miasta, sygn. 8044.

¹² Tamże.

el Goldsztejn, Wolf Gostyński, Bernard Horowicz, Mojżesz Kahan, Leon Kopiński, Józef Koblenc, Markus S. Kohn, Hersz Librowicz, dr Julian Lipiński, Herman Meitlis, Mojżesz Mokrauer, Gerszon Preger, Paweł Rattner, Salomon Rodał, Abram L. Sojka, Mojżesz Sandstein, Izrael Silbernerg, Abram Szenfeld, Dawid Torbeczko, Anszel Warszawski, Jakób Wajnsztel, Dawid Weinbaum i Joachim Weksler. Towarzystwo skupiało w większości ludzi zamożnych – lekarzy, właścicieli kamienic, kupców oraz radnych.

Głównym celem Towarzystwa było zakładanie i utrzymywanie szkół średnich. Działalność Towarzystwa nie ograniczała się jedynie do organizowania szkół, mogło ono zbierać ofiary na wspieranie swojej działalności, organizować koncerty, przedstawienia, odczyty i zabawy. Towarzystwo Żydowskich Szkół Średnich rozszerzyło swą działalność w roku 1926 o szkoły powszechne, dlatego też zmieniła się nazwa towarzystwa na „Towarzystwo Żydowskich Szkół Średnich i Powszechnych”.

Szkoła powszechnie nazywała się Gimnazjum Żydowskim, ale języka jidysz tam nie uczono ani nim nie mówiono. Zarówno nauczyciele, jak i uczniowie posługiwali się językiem polskim. Nauka odbywała się według programu państwowego. Wyznaniowy charakter szkoły przejawiał się w nauczaniu religii, Biblii, historii Żydów oraz literatury hebrajskiej w języku hebrajskim¹³. Gimnazjum początkowo znajdowało się przy ul. Jasnej (prawdopodobnie obecnie ul. Waszyngtona), po roku przeprowadziło się na ul. Szkolną 10 (obecnie róg ul. Raclawickiej i Dąbrowskiego – kamienica „Jantar”). Gimnazjum podzielone było na żeńskie i męskie, natomiast liceum było koedukacyjne. Uczniowie tego gimnazjum nosili mundurki, a na granatowych czapkach znajdował się biało-niebieski lampas¹⁴.

Pierwszym dyrektorem Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich był dr Symeon Brisz (1917–1918), lecz z powodu choroby szybko musiał zrezygnować z funkcji dyrektora. Jego miejsce zajął profesor Majer Bałaban. Był człowiekiem bardzo energicznym, podniósł znacznie poziom nauczania gimnazjum. Zatrudnił kompetentnych nauczycieli, zwiększył liczbę nauczycieli języka hebrajskiego, na który przeznaczył większą ilość godzin lekcyjnych. Wprowadził także naukę religii i Tanachu (Biblii)¹⁵.

Po przeniesieniu dyrektora Bałabana do Warszawy jego miejsce zajął dr Dawid Einhorn (1.11.1920 – 30.06.1925). W okresie jego dyrekcji program szkoły został dostosowany do programu rządowego, a przedmioty hebrajskie zostały zredukowane do minimum¹⁶. Kolejnym dyrektorem został dr Filip Axer,

¹³ Archiwum Państwowe w Krakowie, Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego, Statut Prywatnego Liceum Koedukacyjnego Żydowskich Szkół Średnich i Powszechnych w Częstochowie, sygn. 96.

¹⁴ S. Wirstel, *Żydowskie gimnazjum*, [w:] *Czenstochower Yidn*, tłum. z jidysz W. Paszkowski, New York 1958, s. 78–79.

¹⁵ Tamże, s. 78–79.

¹⁶ *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów – Warszawa 1925, s. 175.

a w następnym roku Jakob Blatt, profesor gimnazjum państwowego w Drohobyczu. Został mianowanym nauczycielem 1 lipca 1919 roku. Uczył języków łacińskiego i greckiego oraz historii i propedeutyki filozofii¹⁷. Nie wiadomo, jak długo sprawował tę funkcję. Wiadomo na pewno, że w roku szk. 1932/1933 urząd dyrektora objął Henryk Lilien¹⁸, a w 1938/1939 dyrektorem Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich był dr Wolf Anisweld¹⁹.

Tabela 4. Dyrektorzy Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich

Lp.	Imię i nazwisko	Lata pracy
1.	dr Szymon Brisz	1917–1918
2.	prof. Majer Bałaban	Luty 1918 – 1 listopada 1920
3.	dr Dawid Einhorn	1 lutego 1920 – 30 czerwca 1923
4.	dr Filip Axer	1923/24
5.	Jakob Blatt / dr Gustawa Raschbaumowa	30 czerwiec 1925 – ?
6.	Henryk Lilien	1932 – ?
7.	M. Grynberg*	1935/36 – ?
8.	dr Wolf Anisweld	? – 1939

* W protokołach maturalnych Liceum im. J. Słowackiego występuje określenie „kierownik Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich”. Mianem kierownika często określano dyrektora. Do roku 1925 dane pochodzą ze *Spisu nauczycieli szkół średnich...*, Lwów – Warszawa 1926, s. 301.

Źródło: opracowanie własne.

W 1925 roku do *Spisu nauczycieli* podane zostało nazwisko dyrektorki Gimnazjum Żeńskiego – dr Gustawy Raschbaumowej, niestety nie zachowały się dokumenty mówiące o innych dyrektorkach czy dyrektorach gimnazjum żeńskiego.

Oba gimnazja posiadały osiem klas i tyle samo oddziałów. W 1923 r. posiadały niepełne prawa gimnazjum państwowego z zastrzeżeniem. Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich działało bardzo pręźnie. Nie mogąc pomieścić się w dotychczasowym budynku, powołało do życia Towarzystwo Budowy Gmachu Szkolnego i w 1938 r. oddało do użytku nowy budynek szkolny. Zbudowany został według najnowszych wytycznych urzędu budowlanego i był chlubą Towarzystwa. Był to najnowocześniejszy budynek szkoły średniej w Częstochowie, zaprojektowany i zbudowany z myślą o uczącej się młodzieży i potrzebnych do tego pracowniach i salach lekcyjnych, spełniał wszystkie wy-

¹⁷ Podkarpacka Biblioteka Cyfrowa: <http://www.pbc.rzeszow.pl/dlibra/plain-content?id=642> [stan z 9.02.2012].

¹⁸ Archiwum Akt Nowych, Akta MWRiOP, Wydział Szkolnictwa Średniego – okólniki, zarządzenia wewnętrzne, pisma okólnie i różne dotyczące administracji szkolnictwa 1920 – 39 r., sygn. 169.

¹⁹ Z. Grzędziński, dz. cyt., s. 54.

mogi Ministerstwa WRiOP²⁰. Do dyspozycji uczniów, oprócz pracowni naukowych, były dwie sale gimnastyczne. Jedna duża, przeznaczona typowo dla zajęć sportowych, wyposażona w przyścianki szwedzkie (drabinki), skrzynie i materace. Druga sala była mniejsza i mieściła się w suterrenach. Miała służyć nie tylko do ćwiczeń fizycznych, lecz także do zajęć z muzyki i śpiewu. Gimnazjum posiadało także duże boisko²¹.

Tabela 5. Nauczyciele uczący w Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich (męskim i żeńskim) w latach 1923–1939

Lp.	Nazwisko i imię	Wykształcenie	Staż pracy (w latach)	Przedmiot nauczany
1.	Ball Szymson Jakób	wyższe	2	historia geografia prace ręczne
2.	Barasz Wolf	wyższe, dr filozofii	3	j. łaciński
3.	Beer Sabina	wyższe, dr filozofii	1	geografia, przyrodoznawstwo
4.	Blatt Ignacy	3 lata uniwersytetu	6	łacina historia
5.	Blattówna Bolesława	wyższe, dr filozofii	3	łacina
6.	Brandiewicz Zyskind	.	.	.
7.	Brandiewicz Teofila	.	.	.
8.	Brokman Eugenia	—	—	klasy wstępne
9.	Częstochowska Róża	egzamin fachowy	7	nauki judaistyczne
10.	Finkelstein Otto Jakób	egzamin fachowy	3	gimnastyka
11.	Getter Abraham	.	.	.
12.	Girschberg Józef	.	.	.
13.	Grynberg Maksymilian	.	.	.
14.	Güntzberg Benedykt	wyższe, dr filozofii	3	łacina
15.	Güntzbergowa Julia	wyższe, dr filozofii	4	j. niemiecki
16.	Haftke Sara	wykształcenie domowe	7	j. polski matematyka w klasie wstępnej
17.	Halamon Perez	wyższe	2	matematyka, przyrodoznawstwo
18.	Hirschberg Joachim	.	.	.

²⁰ APKr, Akta KOSK, Wizytacje – sprawozdania z wizytacji różnych typów, wskazówki ws. wizytacji szkół zawodowych, rejonu wizytacyjne za rok szk. 1938/39, zmiana granic okręgów szkolnych, okólniki ministerstwa ws. lustracji prywatnych kursów zawodowych 1936–39, sygn. 35.

²¹ Tamże.

Tabela 5. Nauczyciele uczący w Gimnazjum... (cd.)

Lp.	Nazwisko i imię	Wykształcenie	Staż pracy (w latach)	Przedmiot nauczany
19.	Hüttner Aniuta	.	.	.
20.	Janowski Berek	egzamin fachowy	13	nauki judaistyczne
21.	Katzówna Regina	.	2	.
22.	Kernberg Abraham	wyższe	3	matematyka fizyka
23.	Konówna Estera	2 lata uniwersytetu	8	j. polski
24.	Landsberg Gustawa	wyższe, dr filozofii	7	historia
25.	Langner Debora dr	wyższe, dr filozofii	5	j. niemiecki historia geografia
26.	Lauer Izidor	.	.	.
27.	Lidechower Izidor	wyższe	11	j. polski
28.	Majmin Leon	3 lata uniwersytetu	5	matematyka fizyka
29.	Mehring Mojżesz	wyższe, dr filozofii	—	religia
30.	Mehring Estera	.	.	.
31.	Montagowa Gustawa	seminarium nauczycielskie	—	j. polski matematyka w klasach wstępnych
32.	Neiger Dawid	wyższe, dr filozofii	—	hebrajski nauki judaistyczne
33.	Ormian Henryk Józef	2 lata uniwersytetu egzamin fachowy	1	nauki judaistyczne
34.	Panker Juda	wyższe	3	matematyka fizyka
35.	Pfeferberg Leopold	.	.	.
36.	Raschbaumowa Gustawa	wyższe, dr filozofii	7	historia
37.	Rosentalowa Estera	średnie	10	kaligrafia, prace ręczne
38.	Rubinstein Symcha	egzamin fachowy	13	nauki judaistyczne
39.	Sack Józef	wyższe	1	j. polski
40.	Schacher Nocha	świadcetwo nauczyciela domowego	18	j. niemiecki
41.	Schaffer Gerszon	wyższe, dr filozofii	1	historia j. niemiecki
42.	Schächterowa Betty	wyższe	—	j. niemiecki
43.	Scheidlinger Reisel	wyższe, dr filozofii	1	przyroda

Tabela 5. Nauczyciele uczący w Gimnazjum... (cd.)

Lp.	Nazwisko i imię	Wykształcenie	Staż pracy (w latach)	Przedmiot nauczany
44.	Sowa Dwojra	.	.	.
45.	Steifelsen Ludwik	.	.	.
46.	Weinberg Abram	egzamin fachowy	32	nauki judaistyczne
47.	Weissówna Julia	wyższe, dr filozofii	2	j. polski j. niemiecki
48.	Wierzchowska Tamara	świadcstwo nauczyciela domowego	13	matematyka geografia
49.	Willenberg Perec	wyższe	19	rysunek
50.	Wolffówna Golda	1 rok uniwersytetu	6	matematyka fizyka
51.	Würzberger Regina	seminarium nauczycielskie	8	kaligrafia
52.	Vogel Freda	.	.	.
53.	Zaks Izaak	.	2	śpiew

Źródło: *Spis nauczycieli szkół wyższych, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów – Warszawa 1924 i 1925, s. 174–187; Z. Grządzielski, *Z dziejów...*, s. 54–55.

Nauczyciele zatrudnieni w Gimnazjum Żydowskich Szkół Średnich uczyli zarówno w męskim, jak i w żeńskim gimnazjum tego towarzystwa. Jak wynika z przedstawionych tabel, większość nauczycieli posiadała wykształcenie wyższe lub egzamin fachowy uprawniający do nauczania w szkołach średnich. W latach 1923–1925 połowę grona nauczycielskiego stanowili pedagodzy z krótkim stażem pracy – do 5 lat. Druga połowa zatrudnionych mogła poszczycić się zarówno dobrym wykształceniem, jak i doświadczeniem zawodowym.

Drugim gimnazjum dla młodzieży wyznania mojżeszowego było gimnazjum dr. Filipa Axera. Dr Axer, były dyrektor Gimnazjum TŻSzŚ, w 1925 r. otworzył własną placówkę. Filip Axer urodził się 5 grudnia 1884 r. w Przemyślu jako syn Abrahama Leona Axera i Fanny Zoftar z domu Grün. Ukończył studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Wiedeńskiego w zakresie chemii. Obronił pracę doktorską w 1907 r., otrzymując tytuł doktora nauk filozoficznych z chemii w połączeniu z fizyką. Po ukończeniu studiów pracował z przerwami jako nauczyciel. Prawdopodobnie w 1923 r. przeniósł się wraz z żoną Klarą do Częstochowy, gdzie powierzono mu kierowanie Gimnazjum Żydowskich Szkół Średnich. 1 września 1925 r. otworzył własną szkołę średnią, a później podstawową. Był postacią niezwykle barwną, angażującą się w życie społeczne, także autorem publikacji w „Kwartalniku Zrzeszenia Koncesjonariuszy Żydowskich Szkół Średnich” i jego prezesem. Nieustannie walczył o uznanie dla swojej

szkoły na łamach wymienionego „Kwartalnika”, a także śląc pisma do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. Był ponadto pianistą, człowiekiem o wszechstronnych zainteresowaniach. Nie był zwolennikiem ideologii lewicowej i przestrzegał swoich wychowanków przed Rosją sowiecką²².

Gimnazjum, którego był właścicielem, było koedukacyjne. Znajdowało się przy ul. Focha 24. W pierwszym roku działalności funkcjonowały 4 klasy, do których uczęszczało 87 chłopców i 57 dziewcząt. Zważywszy, że był to pierwszy rok działalności szkoły, liczba uczniów była zadowalająca. W kolejnych latach liczba klas zwiększała się aż do pełnych ośmiu klas gimnazjalnych. W 1930 r. odbyły się pierwsze egzaminy maturalne²³. Chłopcy zdawali je w Gimnazjum Towarzystwa Szkoły Społecznej, a dziewczęta w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Juliusza Słowackiego²⁴.

Gimnazjum dr. Axera w 1925 r. dopiero rozpoczynało swoją działalność. Z tego względu liczba klas była ograniczona, a i kadra pedagogiczna niezbyt liczna. Listę nauczycieli przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6. Wykaz nauczycieli w Gimnazjum dr. F. Axera w 1925 r.

Lp.	Nazwisko i imię	Wykształcenie	Staż pracy	Przedmiot nauczany
1.	Dyr. Filip Axer	wyższe dr filozofii	17	fizyka chemia śpiew, muzyka
2.	Brandlewicz Zygmunt	.	2	matematyka
3.	Doering Mieczysław	wyższe	.	gimnastyka (nauczyciel dochodzący)
4.	Mitzówna Teofila	średnie	4	przyroda geografia
5.	Szumacher Bronisław	średnie	4	przyroda geografia
6.	Voglerówna Mina	wyższe	.	język polski język niemiecki
7.	Wróbel Zdzisław (z seminarium państwowego)	.	.	łacina (nauczyciel dochodzący)
8.	Weitzberg Samuel	.	20	religia hebrajska
9.	Zalcmanówna Bronisława	średnie	3	rysunki
10.	Axer Klara	egz. fachowy	18	klasy wstępne

Źródło: *Spis nauczycieli szkół wyższych, średnich, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów – Warszawa 1925, s. 180–184.

²² Z. Andrzejewski, *Dr Filip Axer (1884–1942)*, „Rocznik Przemyski”, t. 41, 2005, z. 4, *Historia*, s. 165–172; B. Snoch, *Axer Filip*, [w:] *Mała encyklopedia Częstochowy*, Częstochowa 2002, s. 22–23.

²³ *Kronika*, „Express Częstochowski” 1930, nr 139, s. 2.

²⁴ Akta Gimnazjum TSS, protokoły egzaminów dojrzałości, APCz, Akta miasta, sygn. 20.

Liczba uczniów po początkowym zwiększeniu się ze 120 do ponad 200 w latach 1927–1929, uległa drastycznemu zmniejszeniu do 62 w roku 1932/1933²⁵. Podobnie było w Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich, tam liczba uczniów także zmalała. W 1924 r. do Gimnazjum męskiego uczęszczało 259 uczniów, a do żeńskiego – 217 uczennic²⁶. W następnym roku szkolnym uczęszczało 195 uczniów i 194 uczennice²⁷.

Tabela 7. Liczba uczniów Gimnazjum Żydowskich Szkół Średnich i dr. F. Axera

Nazwa szkoły	Lata szkolne					
	1923/24	1925/26	1927/28	1928/29	1929/30	1932/33
Gimnazjum Żydowskich Szkół Średnich	476	389	.	350	400	230
Gimnazjum Koedukacyjne dr. Filipa Axera	*	144	219	252	211	62

* W roku szkolnym 1923/1924 Gimnazjum jeszcze nie istniało.

Źródło: *Spis nauczycieli szkół wyższych, zawodowych, seminariów nauczycielskich oraz wykaz zakładów naukowych i władz szkolnych*, red. Z. Zagórowski, Lwów – Warszawa 1924, s. 174–175; B. Snoch, *Z dziejów szkolnictwa w Częstochowie i w regionie częstochowskim w latach 1918–1990*, Częstochowa 1998, s. 132.

Widoczny w tabeli znaczny spadek liczby uczniów po 1929 r. to odzwierciedlenie wielkiego kryzysu ekonomicznego. Należy pamiętać, że szkoły te były prywatne i uczniowie opłacali chesne. Co prawda, mogli starać się o ulgi w opłatach, ale tylko ci, którzy udokumentowali zły stan ekonomiczny rodziny. Nie wszyscy starający się dostawali dofinansowanie do nauki. Urząd Miasta miał ograniczone zasoby i wsparcia udzielał tylko nielicznym. Stypendia nie przekraczały kwoty 30 zł miesięcznie, co w młodszych klasach było znaczącą kwotą. W starszych klasach wysokość chesnego rosła, nawet do 1000 zł rocznie, czyli 100 zł miesięcznie. Z gimnazjów żydowskich w 1929 r. przyznano stypendium w sumie 15 uczniom: 13 – z Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich i 2 uczniom z Gimnazjum Axera²⁸. W 1930 r. ze stypendiów skorzystało 23 wychowanków z Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich. Zważywszy, że w roku szkolnym 1929/1930 do Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich uczęszczało 400 uczniów, liczba dofinansowań jest niezwykle mała. W przypadku Gimnazjum dr. Axera 2 stypendystów na 211 uczniów to liczba, która mieści się w granicach błędu statystycznego – wynosi 1%. Stypendia z Urzędu Miasta, jak widać, były prawie nieosiągalne. Kwoty

²⁵ B. Snoch, dz. cyt., s. 131.

²⁶ *Spis nauczycieli szkół...*, s. 173–174.

²⁷ Tamże, s. 292–293.

²⁸ APCz, Akta miasta, sprawy udzielania stypendium uczniom różnych zakładów naukowych, sygn. 7604.

stypendiów wynosiły od 10 do 20 zł miesięcznie. Ulgi w płaceniu czesnego udzielały natomiast same szkoły. Z zachowanego protokołu z zebrania członków Towarzystwa, w którym znajduje się sprawozdanie z działalności szkoły za lata 1931/1932, wynika, że prawie połowa uczniów korzystała z ulg, gdyż na ogólną liczbę 367 uczniów aż 181 korzystało ze zwolnień z czesnego. To naprawdę sporo, zważywszy, że dopłaty pochodziły z funduszy Towarzystwa i Gminy Żydowskiej²⁹.

Z dostępnych nam źródeł wiadomo, że w gimnazjach działały także biblioteki szkolne oraz funkcjonowały orkiestry. Zwłaszcza Gimnazjum Towarzystwa Szkół Średnich mogło poszczycić się nowymi, pięknymi instrumentami dętymi³⁰. W szkołach działało także żydowskie harcerstwo. W Częstochowie przed II wojną światową taką harcerską działalność prowadziła organizacja żydowska Haszomer Hacair (Młody Skaut). Liczyła około 100 członków. Przywódcą (w kraju) był Mordechaj Anielewicz, późniejszy dowódca powstania w getcie warszawskim w 1943 r. Celem działania tej organizacji było wychowanie młodzieży żydowskiej na ludzi zdrowych fizycznie i moralnie w duchu zasad etycznych, co starano się osiągnąć poprzez urządzenie wycieczek, ćwiczeń gimnastycznych i sportowych. Do najbardziej aktywnych działaczy należeli: Juda Koln, Cesia Fichtenzweig, Ela Rabinowicz, Szlama Fajtenblat, Laja Jurysta, Szymon Wajsztrab, Chaim Landau, Jasek Działkowski, Sura Gold oraz Icek Lewkowicz. Siedzibą organizacji był lokal przy ul. Dąbrowskiego 40. Haszomer Hacair nie współpracował z ZHP mimo prób porozumienia³¹.

We wrześniu 1939 r. szkoły żydowskie nie dostały zgody okupacyjnych władz niemieckich na wznowienie nauki. Zapewnienia o rychłym otwarciu tychże szkół okazały się bałamutne. Wkrótce zresztą, bo 8 listopada 1939 r., władze niemieckie zamknęły również wszystkie średnie szkoły polskie.

Zakończenie

Szkolnictwo żydowskie w Częstochowie reprezentowały zarówno szkoły z tradycjami – jak Gimnazjum Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich, czy Szkoła Rzemiosł dla Żydów, jak i później powstałe szkoły zawodowe i średnie. Fakt powstawania nowych szkół wskazuje, że społeczność żydowska potrzebo-

²⁹ Archiwum Państwowe w Kielcach, Akta Urzędu Wojewódzkiego Kieleckiego (I), Protokół Zwyczajnego Dorocznego Walnego Zebrania Sprawozdawczego członków Towarzystwa Żydowskich Szkół Średnich w Częstochowie z dnia 5 marca 1933 roku, Towarzystwo Żydowskich Szkół Średnich i Powszechnych w Częstochowie, sygn. 3903.

³⁰ Ze wspomnień Stanisława Kusiby, syna profesora gimnazjum im. R. Traugutta Kazimierza Kusiby. Rozmowa została przeprowadzona 15 marca 2007 r.

³¹ R. Stefaniak, *Ruch harcerski w Częstochowie w latach 1910–1989*, praca doktorska napisana pod kier. prof. dr. hab. R. Szweđa, Częstochowa 2003, s. 53.

wała nowych placówek kształcących młodzież. Nie bez znaczenia pozostaje kwestia opłat za naukę, które były dość wysokie zarówno w szkołach średnich ogólnokształcących, jak i zawodowych. Wielki kryzys gospodarczy spowolnił rozwój szkolnictwa w ogóle, a szkolnictwa mniejszościowego, jakim były szkoły żydowskie, zwłaszcza. Praktycznie brak subsydiów z urzędów miast i gmin, częste stosowanie ulg dla uczniów w opłatach czesnego i ogólne zubożenie społeczeństwa nie wpłynęło dodatnio na stan szkolnictwa. Wykształcenie i praktyczna nauka zawodu stały się towarem bardzo pożądanym, lecz trudnym do zdobycia. Same szkoły borykały się z problemami finansowymi. Należy podkreślić, że potrzeby żydowskich placówek oświatowych były zaspokajane z budżetu państwa tylko w 3%, i to nieregularnie. Pozostałe koszty ponosili rodzice młodzieży uczęszczającej na naukę oraz poszczególne towarzystwa i stowarzyszenia prowadzące szkoły³². Osiągnięcia społeczeństwa żydowskiego w zakresie organizowania własnego szkolnictwa, przy uwzględnieniu trudnej sytuacji materialnej, były ogromne. Nie tylko otwierano szkoły zawodowe i średnie, lecz także przystąpiono do budowy nowego gmachu szkolnego. Poziom wykształcenia nauczycieli gwarantował wysokie standardy nauczania. Wybuch II wojny światowej zniszczył to, co z takim trudem udało się osiągnąć częstochowskim Żydom.

W niniejszym artykule starano się uwzględnić wszystkie dostępne materiały o szkołach średnich z okresu międzywojennego w Częstochowie. Niestety, brak źródeł jest największym problemem dla badacza zajmującego się tą tematyką. Pożoga wojenna dokonała zniszczeń dokumentów, a Holokaust zabrał tych, którzy mogli służyć wspomnieniami. Historia szkolnictwa żydowskiego w Częstochowie to nadal otwarta księga, która czeka na dopisanie kolejnych rozdziałów.

Summary

Jewish Secondary Education in Częstochowa in the Period 1918–1939

Between 1918 and 1939, Częstochowa was a multicultural and multi-religious town. Jews were the largest religious minority, accounting for over 20% of the population of Częstochowa. Jews very actively participated in the social life of the town. One of the areas of their activity was education. There were 3 vocational schools and 2 schools of general education operating in Częstochowa. The vocational schools were: School of Crafts for Jews, School for Apprentices (male) and School for Apprentices (female). The schools of general education were: Middle School of the Society of Jewish Secondary Schools and Filip Axer's Middle School. The teaching staff of these schools was well-educated and possessed law-required qualifications. A big barrier to teaching young generations was the issue of payment for education. The costs of education were high, therefore schools used various concessions for students in school fees. The development of Jewish education was disrupted by the outbreak of World War II.

Keywords: Jewish Education, Secondary Education, Czestochowa, The History of Education.

³² R. Żebrowski, Z. Borzymińska, dz. cyt., s. 108.